

Critical Studies in Texts and Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Quarterly Journal, Vol. 25, No. 4, Winter 2026, 113-140
<https://www.doi.org/10.30465/crtls.2026.50171.2875>

A Critical Examination of the Economic Principles of the Constitution from the Perspective of Supporting Economic Security

Amirhooshang Dehghan^{*}, Roholah Rahimi^{}**

Kourosh Ostovar Sangari^{*}**

Abstract

The most important protections from the perspective of constitutional principles that can be expressed in the area of economic security relate to economic development, investment, and related principles. It is of great importance to examine these principles, threats, and supports that can affect the country's economic development. This study will critically examine the economic principles of the Constitution from the perspective of supporting economic security. The purpose of this article, which is an applied and descriptive-analytical research, is to reach the following conclusion: What is the role of the economic principles of the Constitution from the perspective of supporting economic security and what are its effects? In this regard, it is assumed that principles such as Articles 3, 22, 43, and 47 of the Constitution can be considered to support economic security, and principles such as Articles 44, 81, and 139 of the Constitution can be considered to threaten economic security. In this regard, identifying and diagnosing the principles that support and threaten

^{*} PhD in Public Law, Islamic Azad University, Shiraz Branch, Shiraz, Iran (Corresponding Author),
amir.deh@gmail.com

^{**} Assistant Professor, Department of Public Law, Faculty Member, Islamic Azad University, Shiraz Branch,
Shiraz, Iran, rahimi.mehr48@yahoo.com

^{***} Assistant Professor, Department of Public Law, Faculty Member, Islamic Azad University, Shiraz
Branch, Shiraz, Iran, kourosh_ostovar_s@yahoo.com

Date received: 07/10/2025, Date of acceptance: 10/02/2026

economic security is of great importance in order to support the economic security of the individual and society.

Keywords: Basic Law, Economic Development, Economic Principles, Investment, Economic Security.

Introduction

Security is a fundamental concept in human social life. This concept strengthens the feeling of peace, stability, and confidence in the future among the people of society. In order to continue their social life, humans need to be safe from various dangers and threats. The lack of security creates social unrest, reduces public trust, and disrupts social order. Security is not limited to the absence of military threats and encompasses various dimensions. These dimensions include military, economic, political, social, cultural, and environmental areas that are formed in interaction with each other. Economic security is the most important indicator of development. Political crises, civil wars, and the inattention of those in power to the interests of society are factors that increase the fragility of the security of capital and human resources every minute. Basically, the economic system in any country is implemented only in the shadow of economic security. Improving the efficiency of production and use of resources, achieving economic prosperity, or reducing the shortage of goods and services is the ultimate goal of any developed economic system. On the one hand, economic security is the intermediate goal of the economic system in most economic schools, and its ultimate goal is welfare for civil society, in which economic progress flows and reaches its destination.

Materials & Methods

The aim of the present article, which is an applied research and in terms of data collection and information and analysis method, is an analytical and descriptive article, is to reach the conclusion that what is the role of the economic principles of the Constitution from the perspective of supporting economic security and what are their effects? In this regard, it is assumed that principles such as Articles 3, 22, 43 and 47 of the Constitution can be considered to support economic security and principles such as Articles 44, 81 and 139 of the Constitution can be considered to threaten economic security. In this regard, identifying and diagnosing the principles

that support and threaten economic security in order to support the economic security of the individual and society is of great importance.

Discussion & Result

Based on Article 22 of the Constitution, the dignity, life, property, rights, housing, and occupation of individuals are considered immune from attack, except in cases prescribed by law. This principle is one of the fundamental pillars of economic security and citizenship rights in the Islamic Republic of Iran. According to this principle, the economic security of citizens is considered part of their inherent rights, and the government is obligated to guarantee this security through legislative, executive, and judicial measures. Attacking the property, occupation, or housing of individuals without a legal basis is considered a violation of this principle and contrary to the legal order of the country. Consequently, any action taken by the government or executive institutions against these immunities and causing damage to individuals creates the responsibility for compensation for the government. This principle, along with other principles, such as Article 43 and Article 3, Clause 12 of the Constitution, provides a coherent and orderly structure for ensuring the economic and property security of the people; therefore, the government is obliged not to violate the framework of these principles in all its policies and actions and, in the event of a violation, to accept civil and political responsibility for it. We will continue to examine the principles supporting economic security in the Constitution. The Constitution and the ambiguities that exist in this important law of the country and, simply, the most important law of the country can create many problems in the field of foreign investment. Meanwhile, the role of the Constitution as the highest legal document of a system is undeniable. This law, as the most important law of a state, expresses the attitude of that state towards important issues of society; therefore, the understanding of the Constitution of foreign investment is very important. Unfortunately, in the Constitution of the Islamic Republic of Iran, principles such as Articles 44, 81, and 139, which are the economic principles of the Constitution, are formulated in a way that indicates inferences and perceptions that prevent the attraction of foreign investment and ultimately weaken economic security. These principles can be considered important legal obstacles to supporting economic security in the government, which seems necessary to review, amend, and at least provide a clear and definitive interpretation by the authorities in order to clarify the law and remove ambiguity.

Conclusion

Several principles of the Constitution, such as principles 22, 43, 44, and 47, which protect legitimate ownership, economic justice, economic independence, and public participation in the economy, support economic security as fundamental legal rules. Principle 22 protects the dignity, life, property, rights, housing, and employment of individuals, principle 43 ensures basic needs and economic independence, principle 44 defines the economic system into three sectors: government, cooperative, and private, and encourages public participation in the economy, and principle 47 protects legitimate ownership. All of these have provided the necessary grounds for the realization of a stable legal economic order. These principles, in terms of their binding nature and their superior position in the hierarchy of laws, should be considered as a strategic charter for economic legislation. In addition, the general policies of Article 44 of the Constitution, which were issued by the Supreme Leader's decree to strengthen the private sector and reduce the government's entrepreneurial role, can be considered as the main pillars of strengthening economic security if supported by complementary executive laws. In addition, Articles 81 and 139 of the Constitution, along with Article 44, have been drafted in a way that has created obstacles to the entry of foreign investment. By prohibiting the establishment of foreign companies except in exceptional and ambiguous cases, Article 81 has made it difficult for foreign investors to enter through the legal route. By making the referral of claims related to public and state property conditional on arbitration, Article 139 has effectively transformed the process of resolving economic disputes into a bureaucratic and complicated process that is contrary to the logic of competitive economics. Such regulations, by increasing transaction costs, reducing the expected return, and creating legal uncertainty, darken the investment climate for international actors. Therefore, a review or corrective interpretation of these principles, with the aim of strengthening the rule of law, supporting competition, legal transparency, and reducing the regulatory role of the state, will also be a fundamental prerequisite for economic security in Iran's legal context.

Bibliography

- Atashi Golestan, Marjan (2009), *Foreign Companies in Iranian Law*, First Edition, Tehran: Behnami Publications
- Ardalani, Kourosh (2018), "The Position of Commercial Activities from the Perspective of the Constitution and the Guardian Council", conference paper, First Festival of Outstanding Scientific Works in Islamic Humanities, Qom

117 Abstract

- Imam, Farhad (1992), "Set of Regulations on the Operation of Transnational Corporations", Master's Thesis in Private Law, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran
- Imam, Farhad (1994), Foreign Investment Law in Iran, first edition, Tehran: Yalda Publishing House
- Irvani, Javad and Hosseini, Seyyed Abuzar and Mortazavi Kakhki, Morteza (1400), "A Quranic Perspective on the Concept of Economic Security and the Delineation of a Pathological System and Its Provision", Quarterly Journal of Quranic Teachings, No. 18, 33, 35-19
- Bagheri, Mahmoud and Rezaei, Mohammad Taqi (2011), "Evaluation of the Strategy of Special and Differential Treatment towards Least Developed and Developing Countries in the World Trade Organization", Law Quarterly, Journal of the Faculty of Law and Political Science, Volume 41, Number 1
- Bazylari, Mustafa and Bazylari, Mosayeb and Moradali, Shahrbanoo (2019), "Economic Security and the Legal System Supporting It", Humanities and Development Conference
- Beshartikhah, Khadija and Sadeghpour, Mehdi and Bechari, Jafar (1400), "Economic Security Solutions Focusing on Combating Monopoly", Sixth International Conference on Religious Research, Islamic Sciences, Jurisprudence and Law in Iran and the Islamic World
- Hatami, Ali and Karimian, Esmaeil (2014), Foreign Investment Law in the Light of Investment Law and Contracts, 1st Edition, Tehran: Tisa Publications
- Rezaei, Mohammad Taqi (2015), The Legal System of the World Trade Organization, Second Edition, Tehran: Mizan Publishing
- Zare, Mohammad Hassan (2006), Foreign Investment and the World Trade Organization with a Look at the Situation of Iran, First Edition, Tehran: Commercial Printing and Publishing Company
- Azizi, Mohsen and Fatemi, Seyed Mehdi (1401), "The Place of Economic Security in the Constitution of the Islamic Republic of Iran", Sepehr Siasat Journal, No. 32
- Gholami, Mojtaba (1395), "Analysis of the Law of Maximum Domestic Utilization from the Perspective of World Trade Organization Regulations", Master's Thesis, Yazd University
- Fazeli, Mirzahosseini (1400), "Mechanisms of Islamic Jurisprudence for Ensuring Economic Security", New Horizons in Basic Jurisprudence Quarterly, Volume: 9, Issue: 1
- Fathi, Mohammad and Kouhi Esfahani, Kazem (1394), Principles of the Constitution in the Light of the Opinions of the Guardian Council, Tehran: Samt Publication
- Gholizadeh, Ahad (2003), "A Scientific and Practical Look at Legal Obstacles to Attracting and Supporting Foreign Investment", Journal of Political and Economic Information, No. 194-193
- Kalateh, Ali (2013), "The Effect of the Guardian Council's Legislative Supervision on Ensuring Citizens' Legal Security", Master's Thesis, University of Judicial Sciences and Administrative Services
- Hendi, Seyed Asghar (2007), "Investigating the Application of the Provisions of Article 139 of the Constitution to the Properties of State-Owned Companies", Justice Legal Journal, No. 61
- vizheh, Mohammad Reza (2017), Theoretical Foundations and Structure of the Legal State, Tehran: Jangal Publications

بررسی انتقادی اصول اقتصادی قانون اساسی از منظر حمایت از امنیت اقتصادی

امیر هوشنگ دهقان*

روح اله رحیمی**، کورش استوار سنگری***

چکیده

مهم‌ترین حمایت‌ها از منظر اصول قانون اساسی که می‌توان در حوزه امنیت اقتصادی بیان کرد به توسعه اقتصادی، سرمایه‌گذاری و اصول مرتبط به آن برمی‌گردد. بررسی این اصول، تهدیدها و حمایت‌هایی که می‌تواند مؤثر بر توسعه اقتصادی کشور باشند از اهمیت فراوانی برخوردار می‌باشند. در این پژوهش به بررسی انتقادی اصول اقتصادی قانون اساسی از منظر حمایت از امنیت اقتصادی پرداخته خواهد شد. هدف از مقاله حاضر که به صورت یک پژوهش کاربردی و توصیفی-تحلیلی می‌باشد، دستیابی به این نتیجه است که: نقش اصول اقتصادی قانون اساسی از منظر حمایت از امنیت اقتصادی چیست و آثار آن چه می‌باشند؟ در این رابطه فرض بر این اساس است که اصولی همچون اصل ۳، ۲۲، ۴۳ و ۴۷ قانون اساسی را در جهت حمایت از امنیت اقتصادی و اصولی همچون اصل ۴۴، ۸۱ و ۱۳۹ از قانون اساسی را می‌توان به عنوان تهدید امنیت اقتصادی نام برد. در این راستا شناسایی و آسیب‌شناسی اصول حامی و تهدیدکننده امنیت اقتصادی در جهت حمایت از امنیت اقتصادی فرد و جامعه از اهمیت بسزایی برخوردار است.

کلیدواژه‌ها: اصول اقتصادی، سرمایه‌گذاری، امنیت اقتصادی، قانون اساسی، توسعه اقتصادی.

* دکتری حقوق عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز، شیراز، ایران (نویسنده مسئول)،
amir.deh@gmail.com

** استادیار گروه حقوق عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز، شیراز، ایران،
rahimi.mehr48@yahoo.com

*** استادیار گروه حقوق عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز، شیراز، ایران،
kourosch_ostovar_s@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۲۱

۱. مقدمه

امنیت مفهومی بنیادین در زندگی اجتماعی انسان است. این مفهوم احساس آرامش، ثبات و اطمینان به آینده را در میان افراد جامعه تقویت می‌کند. انسان برای ادامه زندگی اجتماعی خود نیاز دارد تا از خطرات و تهدیدهای گوناگون در امان باشد. نبود امنیت، زمینه‌ساز آشفتگی اجتماعی، کاهش اعتماد عمومی و اختلال در نظم اجتماعی می‌شود. امنیت تنها محدود به نبود تهدیدهای نظامی نیست و ابعاد مختلفی را در برمی‌گیرد. این ابعاد شامل حوزه‌های نظامی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی است که در تعامل با یکدیگر شکل می‌گیرند.

تهدیدات اقتصادی همواره یکی از اصلی‌ترین خطراتی است که جوامع ضعیف را با مخاطره مواجه می‌سازد و این خطرات برطرف نمی‌شود مگر با ارتقاء و بهبود شاخص‌های اقتصادی که منجر به توسعه‌یافتگی کشور می‌شود. (میرزا حسین فاضلی، ۱۴۰۰، ص. ۱) امنیت اقتصادی مهم‌ترین شاخص توسعه است. بحران‌های سیاسی، جنگ‌های داخلی و بی‌توجهی صاحبان قدرت به مصالح جامعه، عواملی هستند که هر دقیقه بر شکنندگی امنیت سرمایه و نیروی انسانی مؤثر می‌افزایند. اصولاً نظام اقتصادی در هر کشوری تنها در سایه امنیت اقتصادی اجرا می‌شود. بهبود کارایی تولید و استفاده از منابع، دستیابی به رونق اقتصادی و یا کاهش کمبود کالاها و خدمات هدف نهایی هر نظام اقتصادی توسعه‌یافته است. امنیت اقتصادی از یک سو هدف میانی نظام اقتصادی در اکثر مکاتب اقتصادی است و هدف نهایی آن رفاه برای جامعه مدنی است که در آن پیشرفت اقتصادی جریان پیدا می‌کند و به سرمنزل مقصود می‌رسد.

یکی از شاخص‌های مهم امنیت اقتصادی، امنیت سرمایه‌گذاری است که تا حد زیادی اقتصاد ایران با کمبود این عامل مواجه است. هدف از برقراری امنیت سرمایه‌گذاری، حداقل ساختن ریسک سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف اقتصادی است که تمامی کشورهای توسعه‌یافته آن را در دستور کار خود قرار داده‌اند. قابل ذکر است از جمله ویژگی‌های تأثیرگذار بر امنیت اقتصادی می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

شیوه انتخاب دولتمردان از طرف مردم؛ هماهنگی نظام حکومتی و استقلال قوا، حاکمیت قانون؛ تعهد و پایبندی دولت به برنامه‌ها و قوانین از جمله قانون اساسی؛ وابستگی صنعت و تجارت دولت و میزان فساد اداری. (ویژه، ۱۳۹۶، ص. ۱۱۰)

نقش شورای نگهبان در تأمین امنیت اقتصادی را می‌توان بر اساس بهبود تضمین کیفی قانون از طریق شفافیت حقوق قانونی، ایجاد یکپارچگی و هندسه حقوقی و ترسیم حدود حقوق متفاوت و سهولت دسترسی به قوانین و تضمینات اصل اعتماد مشروع که اساس فعالیت کنشگران اقتصادی در بازار است تبیین کرد. این مهم بدین معنی است که شورای نگهبان کیفیت قانون را از نوشته‌هایی دستوری، غیر کارآمد و بی‌ارزش در بستر اجتماعی به حقوق واقعی که ضمانت کننده نهایت اعتماد مشروع به رویه‌ها و حقوق قانونی و بهبود فعالیت‌های اقتصادی در بستر جامعه است تبدیل می‌کند.

هدف از مقاله حاضر که به صورت یک پژوهش کاربردی و از نظر گردآوری داده‌ها و اطلاعات و روش تجزیه و تحلیل یک مقاله تحلیلی و توصیفی می‌باشد دستیابی به این نتیجه است که نقش اصول اقتصادی قانون اساسی از منظر حمایت از امنیت اقتصادی چیست و آثار آنچه می‌باشد؟ در این رابطه فرض بر این اساس است که اصولی همچون اصل ۳، ۲۲، ۴۳ و ۴۷ قانون اساسی را در جهت حمایت از امنیت اقتصادی و اصولی همچون اصل ۴۴، ۸۱ و ۱۳۹ از قانون اساسی را می‌توان به عنوان تهدیدکننده امنیت اقتصادی نام برد. در این راستا شناسایی و آسیب‌شناسی اصول حامی و تهدیدکننده امنیت اقتصادی در جهت حمایت از امنیت اقتصادی فرد و جامعه از اهمیت بسزایی برخوردار است.

در این زمینه و با توجه به مطالعات مختلف پیشینه یکسانی با مقاله موجود یافت نشد لذا به پژوهش‌های مشابه در این زمینه اشاره می‌شود:

کلاته (۱۴۰۲) در پایان‌نامه خود تحت عنوان تاثیر نظارت تقنینی شورای نگهبان در تأمین امنیت حقوقی شهروندان این‌گونه بیان می‌کند: شورای نگهبان به‌عنوان نهاد پاسدار قانون اساسی نظارتی پیشینی بر مصوبات قوه مقننه را اعمال می‌کند و می‌تواند با اعمال نظارتی صحیح و مناسب، نقشی مهم برای تضمین امنیت حقوقی شهروندان داشته باشد.

اردلانی (۱۳۹۷) در پژوهشی تحت عنوان جایگاه فعالیت‌های تجاری از منظر قانون اساسی و شورای نگهبان این‌گونه بیان می‌کند: مقاله حاضر با توجه به بررسی منابع فقهی و قانونی به نحو توصیفی و تحلیلی تهیه شده و درصدد آن است که فعالیت‌های تجاری مندرج در قانون تجارت را با توجه به مقدم بودن آن بر قانون اساسی و تأسیس شورای نگهبان و نظریات ابرازی این نهاد بر فعالیت‌های تجاری از حیث زمان تصویب و مطابقت

و مخالفت در موارد خاص امکان مراجعه به مبانی فقهی و اجتهادی نسبت به فعالیت‌های تجاری متناسب با نیاز جامعه، قرابت و هم‌خوانی بیشتری را بیان نماید.

مصطفی بزی الری، مصیب بزی الری و شهربانو مرادعلی (۱۳۹۹) در پژوهشی تحت عنوان امنیت اقتصادی و نظام حقوقی حمایت از آن بیان می‌کنند: اصل مداخله دولت و ضرورت تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری در عرصه اقتصادی امری بدیهی به نظر می‌رسد، اما اگر این مداخله با رعایت موازین و ضوابط قانونی و اقتصادی و با دقت و ظرافت خاصی صورت نگیرد. اثرات منفی جبران‌ناپذیری در سیستم بازار وجود خواهد داشت. یکی از اصول اجرایی در این‌گونه مداخلات، تضمین اصل امنیت حقوقی برای فعالان اقتصادی و سرمایه‌گذاران است. اصل مداخله دولت و ضرورت تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری آن در عرصه اقتصادی امری بدیهی به نظر می‌رسد، اما اگر این مداخله بر اساس موازین و ضوابط قانونی و اقتصادی و با دقت و ظرافت خاصی صورت نگیرد. اثرات منفی جبران‌ناپذیری بر سیستم بازار خواهد داشت. این پژوهش قائل به مداخله دولت در عرصه اقتصادی است و موضوع را از درون این مداخله بررسی نموده است. در صورتی که مسئله نظام حقوقی حمایت از امنیت اقتصادی فراتر و وسیع‌تر از مداخله دولت باید قلمداد گردد و در قالب کلان‌تر مورد ارزیابی قرار گیرد.

۲. مفهوم امنیت اقتصادی

امنیت اقتصادی یکی از مهم‌ترین اجزای مفهوم گسترده امنیت در دوران معاصر به شمار می‌آید. در جهان امروز، نبود امنیت اقتصادی باعث کاهش سرمایه‌گذاری، افزایش بیکاری و نارضایتی اجتماعی می‌شود. اقتصاد، به‌عنوان رکن اصلی جامعه انسانی، نیازمند بستر امن برای رشد و پویایی است. رابطه میان تجارت و امنیت، سابقه‌ای دیرینه دارد و از گذشته‌های دور، عامل پیشرفت یا عقب‌ماندگی کشورها بوده است. با افزایش امنیت، سطح تولید، صادرات و تعاملات اقتصادی نیز به‌طور قابل‌توجهی رشد می‌کند. کشورهای مختلف برای جلب سرمایه‌گذاران خارجی نیاز دارند تا بستر اقتصادی امن و باثباتی را فراهم کنند. نبود چنین بستری به فرار سرمایه و کاهش اعتماد عمومی نسبت به سیاست‌های اقتصادی منجر می‌شود. پس امنیت اقتصادی شرط لازم برای توسعه پایدار و رشد متوازن جامعه است. (بشارتی خواه و صادق پور و بچاری، ۱۴۰۰، ص. ۴)

بررسی انتقادی اصول اقتصادی قانون اساسی ... (امیر هوشنگ دهقان و دیگران) ۱۳۳

امنیت اقتصادی یکی از مسائل حیاتی و روزمره برای افراد در هر جامعه‌ای است و تأثیر آن بر زندگی روزانه هر کسی پوشیده نیست. با این حال، مفهوم «امنیت اقتصادی» به دلیل تنوع نظرات و دیدگاه‌ها همواره با چالش‌ها و مناقشات فراوانی روبه‌رو بوده است. این چالش‌ها گاه ناشی از عدم توافق در تعریف و معیارهای امنیت اقتصادی و گاه به دلیل تغییرات سریع در وضعیت‌های اقتصادی و اجتماعی است. (ایروانی و حسینی و مرتضوی کاخکی، ۱۴۰۰، ص. ۱۹)

در این راستا، درک عمیق‌تری از مفهوم امنیت اقتصادی ضروری به نظر می‌رسد تا بتوان راهکارهای مناسبی برای تحقق آن ارائه داد. در تعریف امنیت اقتصادی، معیار اصلی این است که سیاست‌های اقتصادی تا چه حد می‌توانند از اقشار مختلف جامعه در برابر فشارهایی که خارج از توان آن‌هاست، محافظت کنند. این فشارها می‌توانند شامل بحران‌های مالی، نوسانات قیمت‌ها، جنگ‌ها و مشکلات اجتماعی باشند؛ بنابراین، موفقیت یک سیستم اقتصادی در تأمین امنیت اقتصادی به توانایی آن در شناسایی، پیشگیری و مقابله با این چالش‌ها بستگی دارد. این عملکرد ممکن است از طریق تأسیس دولت رفاه یا دیگر سیاست‌های حمایتی صورت گیرد، اما در نهایت هدف حفظ و تأمین امنیت اقتصادی برای همه اعضای جامعه است. مفهوم امنیت اقتصادی را می‌توان در دو جنبه اصلی بررسی کرد: امنیت اقتصادی در سطح کلان و امنیت اقتصادی در سطح خرد. در سطح کلان، امنیت اقتصادی به سلامت و پایداری کلی نظام اقتصادی یک کشور اشاره دارد که شامل عوامل سیاسی، اجتماعی و نظامی می‌شود. در این راستا، توجه به نهادهای دولتی و سیاست‌های اقتصادی نیز حائز اهمیت است، زیرا این نهادها باید به‌طور مؤثر در مدیریت منابع و بحران‌ها عمل کنند. در سطح خرد، امنیت اقتصادی به تأمین نیازهای اقتصادی فردی و خانوادگی مرتبط است و به عواملی مانند اشتغال، درآمد و دسترسی به خدمات اقتصادی اشاره دارد. (بزی الری و مرادعلی، ۱۳۹۹، ص. ۴)

شاید بتوان کامل‌ترین تعریف امنیت اقتصادی را با رویکرد رشد پایدار؛ رسیدن به شرایط لازم برای بهبود نسبی بلندمدت بهره‌وری سرمایه و نیروی کار، تحقق استاندارد بالای زندگی و محیط تجاری مساعد و امن برای نوآوری، سرمایه‌گذاری و رشد اقتصادی بیان نمود.

۳. حمایت از امنیت اقتصادی با بررسی قانون اساسی

بر مبنای اصل ۲۲ قانون اساسی، حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون دانسته شده است، مگر در مواردی که قانون تجویز کند. این اصل، مبین یکی از ارکان بنیادین امنیت اقتصادی و حقوق شهروندی در نظام جمهوری اسلامی ایران است. بر اساس این اصل، امنیت اقتصادی شهروندان جزء حقوق ذاتی آنان تلقی می‌شود و دولت موظف به تضمین این امنیت از طریق تدابیر تقنینی، اجرایی و قضایی می‌باشد. تعرض به مال، شغل یا مسکن اشخاص بدون مبنای قانونی، ناقض این اصل و مخالف بانظم حقوقی کشور محسوب می‌شود. در نتیجه، هر اقدامی که از سوی دولت یا نهادهای اجرایی برخلاف این مصونیت‌ها انجام گیرد و موجب ورود خسارت به اشخاص شود، مسئولیت جبران را برای دولت ایجاد می‌کند. این اصل در کنار اصول دیگر، همچون اصل ۴۳ و بند ۱۲ اصل سوم قانون اساسی، ساختار منسجم و منظمی برای تأمین امنیت اقتصادی و مالکیتی مردم فراهم می‌آورد؛ بنابراین، دولت موظف است در تمامی سیاست‌ها و اقدامات خود، از چارچوب این اصول تخطی ننماید و در صورت نقض، مسئولیت مدنی و سیاسی آن را بپذیرد. در ادامه به بررسی اصول حمایتی امنیت اقتصادی قانون اساسی خواهیم پرداخت.

۱۱.۳ اصل ۳ قانون اساسی

اصل سوم قانون اساسی به استقلال اقتصادی کشور توجه ویژه‌ای دارد و آن را به‌عنوان یکی از پایه‌های استواری نظام جمهوری اسلامی معرفی می‌کند. این استقلال در دو معنای اصلی، یعنی ایجاد خودکفایی و تأمین آزادی‌های اقتصادی، مورد تأکید قرار گرفته است. خودکفایی در حوزه‌های گوناگون مانند علوم، فنون، صنعت، کشاورزی و امور نظامی از مسئولیت‌های مستقیم دولت دانسته شده است. این تأکید به‌منزله تلاش برای کاهش وابستگی به قدرت‌های خارجی و تقویت توانمندی‌های داخلی است. ایجاد خودکفایی نه تنها به تقویت اقتصاد ملی منجر می‌شود، بلکه موجب عزت، اقتدار و استقلال سیاسی کشور نیز خواهد شد. دولت در این راستا باید برنامه‌ریزی دقیق، حمایت‌های مالی و زیرساختی لازم را فراهم کند. بدون تردید، تحقق استقلال اقتصادی، نیازمند عزم ملی و هماهنگی همه‌جانبه بین نهادهای اجرایی و مردم است.

رشد و توسعه اقتصادی از دیگر اهداف مهم اصل سوم قانون اساسی به شمار می‌رود که بر لزوم آن به‌طور صریح اشاره شده است. این توسعه، فرایندی همه‌جانبه و مستمر است که

بررسی انتقادی اصول اقتصادی قانون اساسی ... (امیر هوشنگ دهقان و دیگران) ۱۲۵

باید در تمام ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور دنبال شود. توسعه اقتصادی باعث افزایش بهره‌وری ملی، بهبود کیفیت زندگی مردم و تقویت جایگاه کشور در سطح بین‌المللی می‌شود. قانون اساسی از دولت می‌خواهد تا برای تحقق این هدف، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی مؤثری انجام دهد. حمایت از تولید ملی، افزایش اشتغال، توسعه صادرات و استفاده از ظرفیت‌های بومی از راهکارهای این مسیر هستند. دولت باید با کاهش شکاف‌های طبقاتی، توسعه متوازن مناطق مختلف و گسترش عدالت اقتصادی، رشد واقعی را به مردم نشان دهد. توسعه‌ای که با عدالت اجتماعی همراه نباشد، ناقص است و نمی‌تواند اهداف قانون اساسی را تحقق بخشد.

برای رسیدن به استقلال و رشد اقتصادی، استفاده از ابزارهای علمی و فرهنگی پیشرفته ضروری است. بهره‌گیری از علوم و فنون نوین بشری، یکی از راهکارهای بنیادینی است که در این اصل مورد توجه قرار گرفته است. علم و دانش موتور محرک توسعه پایدار هستند و کشور باید در این مسیر، سرمایه‌گذاری جدی داشته باشد. همچنین، تقویت روحیه نوآوری و پیروی از روش‌های علمی در تمام عرصه‌ها، از جمله الزامات رسیدن به پیشرفت است. ایجاد بستر مناسب برای بروز استعدادها و خلاقیت‌ها به‌ویژه در میان جوانان، باید در اولویت سیاست‌های آموزشی قرار گیرد. نهادهای فرهنگی، علمی و دانشگاهی باید نقش فعال‌تری در تحقق استقلال علمی و فکری ایفا کنند. پیشرفت واقعی زمانی محقق می‌شود که ملت بتواند با تکیه بر دانش خود، نیازهایش را بدون وابستگی به بیگانگان تأمین کند.

بند ۱۲ اصل سوم نیز پی‌ریزی اقتصاد صحیح را از وظایف محوری دولت دانسته و آن را در راستای تأمین عدالت و استقلال اقتصادی تبیین می‌نماید. لذا عدم رعایت این اصول از سوی دولت، نقض آشکار تکالیف قانونی آن و عامل مشروعیت زدایی از اقدامات اجرایی خواهد بود. اقدامات اقتصادی دولت باید در راستای اهداف مذکور و با رعایت اصول حاکم بر حقوق عمومی صورت گیرد. در غیر این صورت، دولت نه تنها در برابر قانون پاسخگو است، بلکه مکلف به جبران خسارات وارده بر مردم نیز خواهد بود. (عزیزی و فاطمی، ۱۴۰۱، ص. ۲۰)

۲.۳ اصل ۲۲ قانون اساسی

اصل ۲۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بر حفظ حقوق اساسی افراد تأکید دارد و مقرر می‌دارد که حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از هرگونه تعرض در

امان است. این اصل نشان‌دهنده جایگاه والای کرامت انسانی در نظام حقوقی کشور است و به‌صراحت بیان می‌کند که هیچ فرد یا نهادی نمی‌تواند بدون مجوز قانونی به این حقوق تعرض کند. چنین مقرراتی نقش مهمی در تضمین امنیت فردی و اجتماعی ایفا می‌کند و مانع از اعمال سلیقه‌ای و سوءاستفاده از قدرت می‌شود. مصونیت این موارد، اساس تحقق عدالت در جامعه و اعتماد مردم به قانون است. اگر قانونی برای محدود کردن یکی از این حقوق وضع شود، باید با رعایت اصول دادرسی عادلانه و تحت نظارت نهادهای صالح انجام گیرد. در غیر این صورت، تعرض به این حقوق نه تنها غیرقانونی بلکه غیراخلاقی و ناقض کرامت انسانی تلقی می‌شود. این اصل به‌نوعی پایه‌گذار حقوق شهروندی در نظام جمهوری اسلامی است.

حیثیت افراد که در صدر این اصل آمده، نشان‌دهنده توجه ویژه قانون اساسی به آبرو و شخصیت اجتماعی انسان‌هاست. هیچ‌کس حق ندارد با اتهامات بی‌اساس، توهین یا انتشار اطلاعات شخصی، حیثیت دیگری را خدشه‌دار کند، مگر آن‌که قانون و دادگاه صلاحیت‌دار این اجازه را بدهد. همچنین جان افراد از ارزشمندترین دارایی‌های انسانی است و تعرض به آن تنها در شرایط استثنایی و با حکم قانونی ممکن است، مانند اجرای قصاص یا دفاع مشروع. مال، مسکن و شغل افراد نیز در این اصل موردحمایت قرار گرفته‌اند، چراکه این موارد از لوازم زندگی شرافتمندانه محسوب می‌شوند. سلب مالکیت یا اشتغال بدون دلیل قانونی و روشن، نقض حقوق بنیادین افراد تلقی می‌گردد. مسکن به‌عنوان حریم خصوصی اشخاص نیز جایگاه ویژه‌ای دارد و هیچ‌کس بدون اجازه قانونی حق ورود یا تجسس در آن را ندارد. این اصل، مجموعه‌ای از حقوق اولیه انسان را در برابر دخالت‌های بی‌رویه تضمین می‌کند.

با تصویب این اصل، قانون اساسی تلاش کرده است تا تعادل میان امنیت عمومی و آزادی‌های فردی را حفظ کند. از یک‌سو، هیچ‌گونه تعرض به حقوق شخصی بدون حکم صریح و موجه قانونی پذیرفته نیست و از سوی دیگر، در شرایط خاص مانند تأمین نظم عمومی، قانون می‌تواند محدوده‌ای مشخص برای اعمال محدودیت تعیین کند. این تعادل باعث می‌شود تا هم حقوق فردی رعایت شود و هم جامعه از خطر بی‌نظمی مصون بماند. قانون‌گذار موظف است در هنگام تنظیم مقررات، اصل تناسب، ضرورت و شفافیت را رعایت کند تا حقوق شهروندان بی‌جهت نقض نشود. همچنین نهادهای اجرایی و قضایی باید در اجرای این اصل، از هرگونه تفسیر نادرست یا افراطی پرهیز کنند. نظارت عمومی و

بررسی انتقادی اصول اقتصادی قانون اساسی ... (امیر هوشنگ دهقان و دیگران) ۱۲۷

شفافیت عملکرد نهادهای دولتی می‌تواند ضامن اجرای صحیح این اصل باشد. در نهایت، اصل ۲۲ سنگ بنای بسیاری از مقررات حمایتی در نظام حقوقی ایران به شمار می‌رود و نقش مهمی در تحقق عدالت اجتماعی ایفا می‌کند.

۳.۳ اصل ۴۳ قانون اساسی

اصل ۴۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یکی از اصول بنیادین اقتصادی، اهداف کلان نظام را در زمینه تأمین استقلال اقتصادی و ریشه‌کن کردن فقر ترسیم می‌کند. این اصل، استقلال اقتصادی را نه تنها به‌عنوان یک هدف ملی، بلکه شرطی ضروری برای حفظ عزت و اقتدار کشور می‌داند. طبق این اصل، اقتصاد جمهوری اسلامی باید به‌گونه‌ای سامان یابد که نیازهای اساسی همه مردم به‌طور عادلانه تأمین شود. این نیازها شامل مسکن، خوراک، پوشاک، بهداشت، درمان، آموزش و شغل است. هدف از این تأکید، تضمین حداقل‌های لازم برای یک زندگی شرافتمندانه برای هر شهروند ایرانی است. همچنین این اصل نشان می‌دهد که اقتصاد در جمهوری اسلامی صرفاً ابزاری برای سودآوری نیست، بلکه وسیله‌ای برای رشد انسانی، عدالت اجتماعی و رفع تبعیض‌های ساختاری است. بر این اساس، دولت وظیفه دارد زیرساخت‌های لازم برای تحقق این اهداف را فراهم کند. اصل ۴۳ قانون اساسی مهم‌ترین اصل در زمینه امنیت اقتصادی محسوب می‌شود که در آن، به‌صراحت از تأمین نیازهای اساسی مانند شغل، مسکن، بهداشت، آموزش و امنیت معیشتی سخن گفته شده است. بر اساس این اصل، اقتصاد جمهوری اسلامی باید به نحوی برنامه‌ریزی شود که نه تنها استقلال اقتصادی کشور حفظ گردد، بلکه زمینه‌های لازم برای تأمین عدالت اجتماعی و رفع فقر نیز فراهم آید. همچنین این اصل بر تنظیم ساعات کار، به‌گونه‌ای که افراد بتوانند به رشد معنوی و اجتماعی خود پردازند، تأکید دارد و این نشان‌دهنده نگاه انسان‌محور قانون اساسی به مسائل اقتصادی است. (عزیزی و فاطمی، ۱۴۰۱، ص. ۲۰)

یکی از بخش‌های مهم اصل ۴۳، توجه به مسئله اشتغال و تنظیم ساعت کار است به‌گونه‌ای که فرصت کافی برای خودسازی فردی و اجتماعی نیز فراهم باشد. این نگاه، اقتصادی انسانی و متعادل را دنبال می‌کند که در آن انسان، نه صرفاً یک نیروی کار، بلکه موجودی با نیازهای معنوی و فکری نیز در نظر گرفته می‌شود. ساعات کار نباید به‌گونه‌ای باشد که مانع رشد فرهنگی، سیاسی و اجتماعی فرد شود. همچنین تأکید بر اشتغال

نشان‌دهنده اهمیت تأمین شغل پایدار و شایسته برای همه اقشار جامعه است. بیکاری نه تنها یک مسئله اقتصادی، بلکه معضلی اجتماعی است که می‌تواند آسیب‌های گسترده‌تری به دنبال داشته باشد. به همین دلیل دولت مکلف است برنامه‌ریزی لازم برای ایجاد فرصت‌های شغلی مناسب و کاهش نرخ بیکاری را در دستور کار قرار دهد. این سیاست باید بر مبنای عدالت، شایسته‌سالاری و استفاده از ظرفیت‌های بومی طراحی و اجرا شود. در ادامه، اصل ۴۳ به ساختار اقتصاد ملی نیز اشاره دارد و ضوابطی را برای آن تعیین می‌کند تا اهداف مذکور محقق شوند. این ضوابط شامل تأکید بر تولید داخلی، جلوگیری از سلطه اقتصادی بیگانگان، رعایت عدالت در توزیع ثروت و جلوگیری از تمرکز سرمایه در دست افراد یا گروه‌های خاص است. چنین نگاهی نشان‌دهنده تمایل قانون اساسی به تحقق عدالت اقتصادی در کنار توسعه است. همچنین این اصل، محوریت مردم در اقتصاد را مورد توجه قرار داده و خواستار آن است که اقتصاد کشور به گونه‌ای طراحی شود که در خدمت منافع عمومی باشد نه صرفاً سود گروهی خاص. بر این اساس، سیاست‌های اقتصادی باید به گونه‌ای تنظیم شود که از انحصار، رانت و فساد جلوگیری شده و فرصت برابر برای همه فراهم گردد. با تحقق این ضوابط، اقتصاد کشور می‌تواند به سوی استقلال، عدالت و پایداری پیش رود. اصل ۴۳ در واقع یک نقشه راه برای شکل‌دهی به اقتصادی مردمی، عادلانه و خودکفا در چارچوب ارزش‌های اسلامی است.

۴.۳ اصل ۴۷ قانون اساسی

اصل ۴۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران یکی از اصول مهم ناظر به حمایت از مالکیت مشروع افراد در نظام حقوقی ایران است. بر اساس این اصل، مالکیت شخصی که از راه مشروع به دست آمده باشد، مورد احترام و حمایت قانون است و ضوابط آن را قانون مشخص می‌نماید. به عبارت دیگر، چنانچه فردی مطابق قوانین موضوعه و بر اساس مبانی مشروعیت اقتصادی، مالک مالی گردد، هیچ شخص حقیقی یا حقوقی، اعم از دولت یا نهادهای عمومی، حق تعرض به آن را ندارد مگر در مواردی که قانون به صورت خاص و مشخص اجازه داده باشد. مشروع بودن مالکیت به معنای انطباق با اصول شرعی و قانونی است که در چارچوب آن، حفظ و حراست از اموال اشخاص تضمین می‌شود. در نتیجه، اصل ۴۷ نه تنها بر مالکیت مشروع صحنه می‌گذارد، بلکه هرگونه اقدام ناقض آن را، در صورت فقدان مستند قانونی، مردود و فاقد اعتبار می‌داند. احترام به مالکیت مشروع در

راستای حمایت از امنیت اقتصادی و حفظ نظم عمومی تلقی می‌گردد؛ بنابراین، این اصل مستقیماً به امنیت اقتصادی و صیانت از حقوق مالکانه افراد ارتباط دارد.

۴. تهدیدهای امنیت اقتصادی با بررسی اصول قانون اساسی

قانون اساسی و ابهاماتی که در این قانون مهم کشور و به‌طور ساده اصلی‌ترین قانون کشور وجود دارد می‌تواند مشکلات فراوانی را در زمینه سرمایه‌گذاری خارجی به وجود آورد. در این بین نقش قانون اساسی به‌عنوان عالی‌ترین سند حقوقی یک نظام انکارناپذیر است. «این قانون به‌عنوان بااهمیت‌ترین قانون یک دولت، طرز تلقی آن دولت نسبت به مسائل بااهمیت جامعه را بیان می‌کند؛ لذا برداشت قانون اساسی از سرمایه‌گذاری خارجی اهمیت بسیار دارد». (غلامی، ۱۳۹۵، ص. ۱۱۴) متأسفانه در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران اصولی مانند اصل ۴۴، ۸۱ و ۱۳۹ که اصول اقتصادی قانون اساسی می‌باشند، به‌گونه‌ای تنظیم شده که حاکی از استنباط‌ها و برداشت‌هایی است که مانع جذب سرمایه‌گذاری خارجی و در نهایت تضعیف امنیت اقتصادی می‌شود. این اصول را می‌توان از موانع قانونی مهم برای حمایت از امنیت اقتصادی در دولت دانست که به‌منظور شفاف‌سازی قانون و رفع ابهام، بررسی، اصلاح و حداقل تفسیر شفاف و قطعی از سوی مسئولان امر ضروری به نظر می‌رسد.

۱.۴ اصل ۴۴ قانون اساسی

بر اساس اصل ۴۴ قانون اساسی بسیاری از فعالیت‌های اقتصادی عمده در اختیار دولت قرار گرفته است و به عبارتی قانون اساسی اجازه رقابت سایر بخش‌های اقتصادی با بخش دولتی را نداده است. این اصل مقرر می‌دارد:

نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران بر سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی با برنامه‌ریزی منظم و صحیح استوار است و بخش دولتی شامل کلیه صنایع بزرگ، صنایع مادر، تجارت خارجی، معادن بزرگ، بانکداری است. بیمه و برق و سدها و شبکه‌های بزرگ آب‌رسانی و صداوسیما و پست و تلگراف و تلفن و هوانوردی و کشتیرانی و جاده و راه‌آهن و مانند این‌ها است که اموال عمومی و در اختیار دولت است. تعاونی بخش خصوصی شامل شرکت‌های تولیدی و توزیعی و مؤسسات تعاونی است که در شهرها و روستاها بر اساس احکام اسلامی تشکیل می‌شود و بخش خصوصی شامل

بخش‌هایی از کشاورزی، دام‌پروری، صنعت، تجارت و خدمات است که مکمل فعالیت‌های اقتصادی دولتی و تعاونی است. قوانین جمهوری اسلامی تا زمانی که منطبق بر سایر اصول این فصل باشد و از شمول قوانین اسلامی خارج نشده و موجب رشد و توسعه اقتصادی کشور شود و موجب ضرر و زیان جامعه نباشد، مورد حمایت قانون جمهوری اسلامی است. جزئیات قوانین و قلمرو و شرایط هر سه قسمت را قانون معین می‌کند.

به اعتقاد برخی حقوق‌دانان اصل مذکور عامل رکود اقتصادی و بن‌بست در نظام سرمایه‌گذاری است. (امام، ۱۳۷۳، ص. ۸۹)

دو نکته مهم اینکه در اصل ۴۴ هیچ‌گونه قلمرو قطعی برای تمییز بخش دولتی و بخش خصوصی وجود ندارد، چراکه در وهله اول زمینه‌های مقرر در بخش دولتی به صورت تمثیلی بیان شده و در وهله دوم بخش خصوصی به عنوان تکمیل‌کننده معرفی شده است. باین تفاسیر آنچه واضح می‌باشد تا زمانی که محدوده‌ی مشخص و قطعی برای بخش دولتی در نظر نگیریم، نمی‌توانیم محدوده بخش خصوصی را که به عنوان مکمل مشخص شده است، تعیین کنیم. (آتشی گلستان، ۱۳۸۸، ص. ۱۰۱)

مسئله بسیار مهم دیگر محدود کردن سرمایه‌گذار خارجی در شرکت در پروژه‌ای است که بخش داخلی قادر به انجام دادن آن نیست و این موضوع سبب می‌شود که در بسیاری از پروژه‌ها شاهد انحصاری شدن آن‌ها باشیم که این موضوع بسیار مهم است. (زارع، ۱۳۸۵، ص. ۱۷۵)

با توجه به ناتوانی دولت‌ها در حل این مشکلات می‌توان به ابلاغ معروف رهبر انقلاب در خصوص سیاست‌های کلی اصل ۴۴ و امکان فعالیت گسترده‌تر بخش خصوصی در اکثر صنایع اشاره کرد که با توجه به قوانین این ابلاغیه می‌تواند مشکلات این اصل را حل کند. این سیاست‌ها شامل بندهای «الف»، «ب»، «ج»، «د» و «ه» در راستای تحقق هشت هدف: (۱) تسریع رشد اقتصاد ملی، (۲) گسترش مالکیت در سطح عمومی. عمومی و تأمین عدالت اجتماعی (۳) ارتقای کار آیی بنگاه‌های اقتصادی و بهره‌وری منابع مادی، انسانی و فن‌آوری (۴) افزایش رقابت‌پذیری اقتصاد ملی (۵) افزایش سهم بخش خصوصی و تعاونی در اقتصاد ملی (۶) کاهش منابع مالی و بار مدیریتی دولت در انجام فعالیت‌های اقتصادی (۸) افزایش سطح عمومی اشتغال و تشویق مردم به پس‌انداز و سرمایه‌گذاری و ارتقای درآمد

بررسی انتقادی اصول اقتصادی قانون اساسی ... (امیر هوشنگ دهقان و دیگران) ۱۳۱

خانوار طبق اصل ۱۱۰ قانون اساسی از سوی رهبری ابلاغ شده است. (حاتمی و کریمیان، ۱۳۹۳، ص. ۴۸)

موضوع دیگر بهره گرفتن از اصل ۴۴ قانون اساسی در راستای حمایت از این ابلاغیه است که قطعاً مشکل اصلی در این زمینه مشکل ساز است و سبب مشکلات فراوانی می شود و علت آن تغییر نکردن اصول قانون اساسی مگر در شرایط خاص است. هر چند که تعیین سیاست های کلی نظام به وسیله مجمع تشخیص مصلحت نظام، انحصار دولت در اکثر بخش های اقتصادی را از بین ببرد ولی این روش قانون گذاری به شدت دارای ضعف روش شناسی است. چراکه اصل ۴۴ به عنوان یکی از اصول قانون اساسی، هرگونه تغییر و اصلاح در آن می بایست به وسیله راهکارهای صریح در همان قانون یعنی قانون اساسی صورت گیرد. شرایط بازنگری قانون اساسی در اصل ۱۷۷ قانون اساسی آمده است. از جهت دیگر مجمع تشخیص مصلحت نظام در مقام بیان سیاست های کلی نظام فاقد چنین اختیارات گسترده ای است تا به وسیله آن اقدام به اصلاح و بازنگری در قانون اساسی نماید. از طرفی با وجود بازنگری غیرقانونی صورت گرفته به وسیله مجمع تشخیص مشکل ناشی از انحصارات دولتی در بخش های اقتصادی به طور کامل حل نگشته است. بدین شرح که صنایع نفت و گاز به طور کامل در انحصار دولت باقی مانده و شبکه های مادر مخابراتی و امور واگذاری فرکانس و شبکه های اصلی تجزیه از واگذاری به بخش خصوصی مستثنا شده است. (رضایی، ۱۳۹۴، ص. ۵۱)

ابهام دیگر، با وجود اینکه ابلاغ سیاست های کلی اصل ۴۴ این است که «تفسیر اصل ۴۴ قانون اساسی صرفاً اجازه فعالیت بخش خصوصی را با شرایط مندرج در آن صادر می کند و در مورد حضور بدون تبعیض فعالان اقتصادی داخلی و خارجی مسکوت است». (کمالی اردکانی، ۱۳۸۴، ص. ۲۱) بحث دیگر نیز اینکه می توان به عدم مشخص نمودن سهم بهینه بخش های دولتی و غیردولتی در فعالیت های صدر اصل ۴۴ و اختیار تعیین آن به قانون عادی اشاره نمود.

به طور مثال؛ لایحه اصلاح موادی از قانون برنامه چهارم توسعه و اجزاء سیاست های کلی اصل چهل و چهارم (۴۴) قانون اساسی مصوب جلسه مورخ بیست و دوم مهرماه یک هزار و سیصد و هشتادوشش مجلس شورای اسلامی در جلسات متعدد شورای نگهبان مورد بحث و بررسی قرار گرفت و نظر شورا به شرح زیر اعلام گردید:

۱. ذیل ماده (۲) به دلیل تفویض وظایف اجرائی به شورای موضوع این بند مغایر اصل ۶۰ قانون اساسی شناخته شد. علاوه بر آن، صدر این بند که تشخیص را بر عهده دولت نهاده دارای ابهام می‌باشد.

۲. ذیل تبصره (۱) بند (ج) ماده (۳) به دلیل تفویض امر تدوین آیین‌نامه نیروهای مسلح به هیئت‌وزیران، مغایر بند ۴ اصل ۱۱۰ قانون اساسی شناخته شد.

۳. تبصره (۲) بند (ج) ماده (۳)، دستورالعمل اجرائی در پاراگراف دوم ماده (۲۳)، بندهای (۷)، (۱۱)، (۱۴) و (۱۵) ماده (۴۱) و بند (۳) ماده (۵۹) مغایر اصل ۱۳۸ قانون اساسی شناخته شد.

در این لایحه که باهدف اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی تنظیم شده بود، دولت بسیاری از فعالیت‌های بخش خصوصی و غیردولتی را در اختیار مالکیت دولتی قرار داده و از واگذاری آن‌ها به بخش خصوصی پرهیز کرده بود. در بررسی این رویکرد، شورای نگهبان با استناد به اصول قانون اساسی و روح سیاست‌های کلی اصل ۴۴، این اقدام را مغایر با اصول ترویج و حمایت از فعالیت بخش خصوصی و به‌ویژه حق واگذاری فعالیت‌های اقتصادی به این بخش دانست. (فتحی، ۱۳۹۴، ص. ۱۱۵) از دیدگاه شورا، سیاست‌های اصل ۴۴ تنها به معنای تصدی‌گری دولت در بخش‌های مختلف اقتصاد نیست و هدف اساسی آن ایجاد تعادل میان بخش‌های خصوصی و عمومی برای دستیابی به رشد پایدار و حفظ امنیت اقتصادی کشور است. بدین ترتیب، شورای نگهبان تفکیک نقش دولت و بخش خصوصی را گامی مؤثر در مسیر تقویت امنیت اقتصادی دانسته و تلاش کرده است که با تفسیر دقیق از سیاست‌های اصل ۴۴، مانع انحصارگرایی و سلطه کامل دولت بر فعالیت‌های اقتصادی شود.

شورای نگهبان در تحلیل این لایحه بر این نکته تأکید کرده است که تأمین خدمات عمومی و ایجاد بسترهای لازم برای رشد اقتصادی، تنها از طریق مالکیت و تصدی‌گری دولت قابل تضمین نیست؛ بلکه دولت می‌تواند با اتخاذ روش‌های متنوعی از نظارت ساده تا همکاری محدود و نظارت جامع، حضور خود را در بازار و اقتصاد کشور تضمین نماید. این شورا به‌عنوان یک ضابطه کلیدی معتقد است که در مواردی که ضرورت حضور دولت ایجاد می‌کند، روش‌های حداقلی که کمترین محدودیت را برای بخش خصوصی ایجاد کند، بر روش‌های حداکثری که منجر به حذف رقابت و محدودیت مالکیت خصوصی می‌شود، ارجحیت دارد. به عبارتی، تقویت بخش خصوصی و ایجاد بسترهای رقابتی نه تنها

بررسی انتقادی اصول اقتصادی قانون اساسی ... (امیر هوشنگ دهقان و دیگران) ۱۳۳

به بهبود عملکرد اقتصادی کمک می‌کند، بلکه باعث می‌شود دولت به‌عنوان یک ناظر در مسیر افزایش امنیت اقتصادی عمل کرده و از سلطه مستقیم بر تمام فعالیت‌های اقتصادی کشور خودداری کند.

با توجه به دیدگاه شورای نگهبان، حتی در مواردی که در صدر اصل ۴۴، امکان حضور دولت در برخی از فعالیت‌های اقتصادی ذکر شده است، افزایش حجم مالکیت دولتی و تصدی‌گری بی‌رویه دولت در این بخش‌ها، با اهداف سیاست‌های کلی اصل ۴۴ و فلسفه پشت آن که بهبود و ارتقای اقتصاد ملی است، در تضاد است. شورا معتقد است که این سیاست‌ها به‌نوعی حکم قانون اساسی دارند و بر اساس آن، نقش نظارتی و تنظیم‌گری دولت باید بر فعالیت‌های بخش خصوصی حاکم باشد، نه تسلط مطلق. این تفسیر را می‌توان یکی از مهم‌ترین عملکردهای شورای نگهبان در راستای تحقق امنیت اقتصادی دانست، چراکه جلوگیری از تبدیل دولت به تنها کارگزار و مالک اقتصاد، در نهایت به بهبود شاخص‌های امنیت اقتصادی و جلوگیری از رکود و فساد ناشی از انحصار کمک می‌کند.

۲.۴ اصل ۸۱ قانون اساسی

بررسی اصل ۸۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران که در مباحث حقوقی اقتصادی بین‌المللی به‌عنوان یکی از موانع اصلی برای جذب سرمایه‌گذاری‌های بین‌المللی جهت اجرای پروژه‌های داخلی مطرح است، بسیار حائز اهمیت است. از مهم‌ترین موضوعاتی که در ارتباط با فعالیت شرکت‌های خارجی در ایران مورد توجه قرار گرفته و سرمایه‌گذاران خارجی توجه خاصی به آن می‌نمایند موضوع مجوز یا ممنوعیت فعالیت شرکت‌های مزبور است.

اصل ۸۱ قانون اساسی مقرر می‌دارد: «دادن امتیاز تشکیل شرکت‌ها و مؤسسات در امور تجاری و صنعتی و کشاورزی و معادن و خدمات به خارجی‌ان مطلقاً ممنوع است.» از این اصل تفسیرهای گوناگون و حتی متعارضی ارائه شده است.

تفسیر اول: تفسیر مبتنی بر ممنوعیت ثبت شرکت‌های خارجی در ایران:

در این رابطه و در راستای تفسیر قانون عده‌ای معتقدند مطابق اصل ۸۱ قانون اساسی، تشکیل و ثبت شرکت از سوی خارجی‌ان ممنوع است؛ یکی از مبانی این تفسیر، نظریه شورای نگهبان در پاسخ به نامه شهید رجایی در تاریخ ۱۳۶۰/۲/۲ است. (باقری، ۱۳۹۰، ص. ۷۹)

که با استناد به آن:

شرکت‌های خارجی که با دستگاه‌های دولتی ایران قرارداد قانونی منعقد کرده‌اند، می‌توانند برای انجام امور قانونی و فعالیت‌های خود در حدود قراردادهای منعقد شده طبق ماده سه قانون ثبت شرکت‌ها، به ثبت شعب خود در ایران مبادرت کنند و این امر با اصل ۸۱ قانون اساسی مغایرتی ندارد.

بر اساس ماده سه قانون درباره ثبت شرکت‌ها (مصوب یازدهم خردادماه ۱۳۱۰)

از تاریخ اجرای این قانون هر شرکت خارجی برای اینکه بتواند به وسیله شعبه یا نماینده به امور تجارتي یا صنعتی یا مالی در ایران مبادرت نماید باید در مملکت اصلی خود شرکت قانونی شناخته شده و در اداره ثبت اسناد و املاک تهران به ثبت رسیده باشد. (امام، ۱۳۷۱، ص. ۱۲۱)

تفسیر دوم: ممنوعیت مشارکت اکثریت برای خارجیان؛

در تفسیر دیگر عده‌ای بر این باور هستند که تحقق امتیاز مندرج در اصل ۸۱ قانون اساسی زمانی می‌باشد که شخص خارجی اکثریت سهام را داشته باشد؛ با استناد به این تفسیر، زمانی که میزان سهام خارجیان در یک شرکت، اقلیت باشد، این امر شامل اعطای امتیاز به اشخاص خارجی نمی‌باشد، ولی زمانی که اکثریت باشد، امتیاز خواهد بود. ریشه حقوقی این تفسیر این است که میزان سهام سهامداران، نشان‌دهنده میزان مشارکت آن‌ها در مدیریت و کنترل شرکت است. اگرچه مفهوم کنترل و تأثیر آن بر تابعیت اشخاص حقوقی از مبنای مستحکمی در حقوق بین‌الملل برخوردار است، اما همیشه نمی‌توان مالکیت سهام را به عنوان معیار تحقق کنترل دانست. (آتشی گلستان، ۱۳۸۸، ص. ۱۰۲)

تفسیر سوم: تفسیر بر مبنای ممنوعیت واگذاری امتیاز انحصاری؛

از جنبه دیگر لفظ امتیاز سبب شده است که گروهی دیگر به تفسیر متفاوت در این زمینه پردازند. آقای فرهاد امام در کتاب حقوق سرمایه‌گذاری خویش برای اصطلاح امتیاز چندین مشخصه ذکر می‌کنند که عبارت‌اند از:

- ۱- اجازه‌ای است که از سوی دولت داده می‌شود. ۲- گیرنده‌ی اجازه شخص حقیقی یا حقوقی است. ۳- اعطای امتیاز به وسیله مجوزی که امتیازنامه نامیده می‌شود مدلل می‌گردد. ۴- اعطای امتیاز، حقوق خاصی را برای فرد گیرنده‌ی امتیاز تخصیص می‌دهد که واجد منافع تجاری - اقتصادی برای اوست. ۵- موضوع امتیاز فعالیت‌هایی است که

بررسی انتقادی اصول اقتصادی قانون اساسی ... (امیر هوشنگ دهقان و دیگران) ۱۳۵

از نظر دولت، حساس تلقی می‌گردد و بایستی زیر کنترل مستقیم دولت باشد. ۶ - موضوع امتیاز واجد مشخصه‌ای تبعیضی است. ۷- موضوع امتیاز خدمات عمومی و بهره‌وری از منابع عمومی است. ۸- در این قرارداد حقوق و تکالیف طرفین مشخص می‌شود. ۹- انجام موضوع امتیاز از طریق فعالیت یک شخص حقوقی تجاری مشخص می‌گردد. ۱۰- روابط حقوقی طرفین تابع قواعد حقوق عمومی و حقوق خصوصی است (امام، ۱۳۷۱، ص. ۹۴)

در نتیجه با توجه به مشخصه‌هایی که برای لفظ «امتیاز» آورده شد، تأکید قانون تشویق و حمایت سرمایه‌گذاری بر معنی لفظی امتیاز و سابقه تاریخی «امتیاز» در دولت ما، به نظر می‌رسد که این تفسیر از مبنای حقوقی قابل قبولی برخوردار است و می‌تواند ملاک عمل قرار گیرد. در تأیید این نظریه چنین بیان شده است:

از آنجاکه طبق قانون تجارت، همه حق‌دارند برای تأسیس و ثبت شرکت اقدام کنند و در این زمینه هیچ فرقی بین اشخاص ایرانی و خارجی نیست، لذا به نظر می‌رسد که مقصود از وضع اصل مذکور ممنوعیت اعطای انحصار یا امتیاز خاص اقتصادی و تجاری به شرکت‌های خارجی بوده است. با این حال، وجود این اصل با این صراحت در قانون اساسی دولت از همان ابتدا تأثیر منفی بر ذهنیت سرمایه‌گذار خارجی نسبت به فضای قانونی حاکم بر دولت بر جای خواهد گذاشت، به‌ویژه آنکه نخستین اصل برای جلب اعتماد سرمایه‌گذار خارجی این است که به‌گونه‌ای شفاف با او برخورد کنیم نه اینکه با توضیح و تفسیر بخواهیم وی را قانع نماییم که واقعیت با آنچه در ظاهر به نظر می‌رسد، فرق دارد. (زارع، ۱۳۸۵، ص. ۳۰)

قبل از انقلاب اسلامی ایران، منعی برای ثبت شرکت‌های خارجی وجود نداشت و همچنین تفکیکی برای ثبت شرکت خارجی یا ثبت شعبه شرکت خارجی و یا ثبت نمایندگی شرکت خارجی به‌طور خاص نبود. ولی بعد از انقلاب اسلامی، ثبت شرکت‌های خارجی و شعب و نمایندگی آن‌ها بعد برخلاف اصل ۸۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران شناخته شد. به همین جهت نخست‌وزیر وقت شهید رجایی، طی نامه شماره ۸۳۲۴۰ مراتب را از شورای نگهبان سؤال نمودند... که آیا شرکت‌های خارجی طرف قرارداد با دستگاه‌های دولتی ایران که در کشور خود به ثبت رسیده و فعالیت دارند می‌توانند جهت انجام امور قانونی و فعالیت‌های خود در حدود قراردادهای منعقد با دولت جمهوری اسلامی ایران به ثبت رسیده و فعالیت نمایند یا خیر؟

شورای نگهبان در نظریه خود اعلام داشت: شرکت‌های خارجی که با دستگاه‌های دولتی ایران قرارداد قانونی منعقد نموده‌اند، می‌توانند جهت انجام امور قانونی و فعالیت‌های خود در حدود قراردادهای منعقد طبق ماده ۳ قانون ثبت شرکت‌ها به ثبت شعب خود در ایران مبادرت نمایند و این امر با اصل ۸۱ قانون اساسی مغایرتی ندارد. بعد از وصول نظریه شورای نگهبان قانون اساسی شرکت‌های خارجی که با دستگاه‌های دولتی ایران وزارتخانه‌ها، ادارات و شرکت‌های دولتی دارای قرارداد بودند با رعایت نظر شورای نگهبان در خصوص اصل ۸۱ قانون اساسی و ارائه معرفی دستگاه ذی‌ربط و قرارداد و مدارک ثبت شرکت، ثبت می‌شدند. با توجه به وضعیت اقتصادی در جهان و اشتیاق شرکت‌های خارجی به حضور در جمهوری اسلامی ایران، دولت لایحه اجازه ثبت شعبه یا نمایندگی شرکت‌های خارجی را تقدیم مجلس شورای اسلامی نمود و در نهایت قانون اجازه ثبت شعبه یا نمایندگی شرکت‌های خارجی در تاریخ ۱۳۷۶ به تصویب مجلس شورای اسلامی و شورای نگهبان قانون اساسی رسید.

۳.۴ اصل ۱۳۹ قانون اساسی

دانش حقوق عمومی به دنبال حمایت از منفعت عمومی است. یکی از مهم‌ترین مصادیق آن، اموال عمومی و حفاظت از این سرمایه ملی است. در بسیاری از نظام‌های حقوقی برای نگهداری از اموال عمومی ممنوعیت ارجاع اختلافات مربوط به آن را اعمال می‌کنند. هدف از این قاعده جلوگیری از تعیین تکلیف نسبت به اموال عمومی در روندهای غیر قضایی مانند داوری است.

در حقوق ایران منشأ این قاعده اصل ۱۳۹ قانون اساسی است و تقریباً پیش از آن مسبق به سابقه نیست. این حکم در پیش‌نویس اولیه قانون اساسی و با الهام از نظام حقوقی فرانسه نگاشته شده است و در عمل در طول سال‌های اجرا همواره با مشکلاتی روبه‌رو بوده است. به نظر می‌رسد عمده‌ترین مشکل در این زمینه روشن نبودن مبنا و هدف این حکم نزد قانون‌گذار اساسی و بعدازآن دولت و مجلس است در این زمینه بروز اختلاف در اجرا یا تفسیر قراردادهای داخلی یا بین‌المللی امری معمول و طبیعی است. معمولاً طرفین قرارداد با انتخاب داور و مقررات حاکم بر آن برای حل و فصل اختلافات، تلاش برای کم کردن مدت زمان و کاهش هزینه‌ها دارند. قوانین و مقررات هر کشوری ممکن است جهت موضوع داوری روش‌های خاصی را در نظر گرفته یا مقررات

بررسی انتقادی اصول اقتصادی قانون اساسی ... (امیر هوشنگ دهقان و دیگران) ۱۳۷

محدودکننده‌ای را حاکم نماید. حقوق ایران نیز از این قاعده جدا نیست و قواعد داوری در قوانین مختلفی مد نظر قرار گرفته است. در ساختار قضایی نیز محدودیت‌هایی برای حل و فصل دعاوی مربوط به اموال عمومی و دولتی به شیوه داوری وجود دارد. (هندی، ۱۳۸۶، ص. ۱۱۰)

۵. نتیجه‌گیری

امنیت اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران در گرو مجموعه‌ای از حمایت‌های حقوقی مؤثر و شناسایی دقیق تهدیدهای قانونی است که عملکرد آن‌ها در بستر نظم حقوقی می‌تواند سطح امنیت اقتصادی کشور را تعیین نماید. در حوزه حمایت‌های حقوقی، یکی از اساسی‌ترین ابزارها، تدوین و تصویب قوانین شفاف، باثبات و منطبق با واقعیات اقتصادی کشور است که زمینه اعتماد فعالان اقتصادی و سرمایه‌گذاران را فراهم می‌آورد.

اصول متعدد قانون اساسی مانند اصول ۲۲، ۴۳، ۴۴ و ۴۷ که به صیانت از مالکیت مشروع، عدالت اقتصادی، استقلال اقتصادی و مشارکت عمومی در اقتصاد می‌پردازند، به‌عنوان قواعد حقوقی بنیادین از امنیت اقتصادی حمایت می‌کنند. اصل ۲۲ در حمایت از حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل افراد، اصل ۴۳ در تأمین نیازهای اساسی و استقلال اقتصادی، اصل ۴۴ در تبیین نظام اقتصادی بر سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی و تشویق به مشارکت عمومی در اقتصاد و اصل ۴۷ در حمایت از مالکیت مشروع، همگی زمینه‌های لازم را برای تحقق یک نظم اقتصادی باثبات حقوقی فراهم آورده‌اند. این اصول، از حیث الزام‌آور بودن و دارا بودن جایگاه برتر در سلسله‌مراتب قوانین، باید به‌عنوان منشور راهبردی قانون‌گذاری اقتصادی تلقی شوند. افزون بر این، سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی نیز که با حکم مقام رهبری به‌منظور تقویت بخش خصوصی و کاهش نقش تصدی‌گرایانه دولت ابلاغ شده، در صورتی که با قوانین مکمل اجرایی پشتیبانی گردد، می‌تواند از ارکان اصلی تقویت امنیت اقتصادی تلقی گردد.

یکی از چالش‌های اساسی در نظام حقوقی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران، نحوه تدوین و تفسیر اصل ۴۴ قانون اساسی است که هرچند در ظاهر باهدف توزیع عادلانه منابع و گسترش مشارکت عمومی طراحی شده، اما در عمل به یکی از موانع حقوقی جدی برای سرمایه‌گذاری، به‌ویژه سرمایه‌گذاری خارجی، تبدیل شده است. لذا بازنگری در اصل ۴۴، نه در جهت نادیده گرفتن اهداف عدالت محور آن، بلکه در جهت انطباق با قواعد

حقوقی حاکم بر بازار رقابتی و تقویت بخش خصوصی، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. تحقق خصوصی‌سازی واقعی و امنیت اقتصادی نیازمند تفسیر منسجم، شفاف و کارآمد از این اصل است.

افزون بر این، اصول ۸۱ و ۱۳۹ قانون اساسی نیز در کنار اصل ۴۴، به‌گونه‌ای تدوین شده‌اند که موانعی بر سر راه ورود سرمایه‌گذاری خارجی ایجاد کرده‌اند. اصل ۸۱ با ممنوعیت تأسیس شرکت‌های خارجی جز در موارد استثنایی و مبهم، مسیر ورود سرمایه‌گذاران خارجی را از مسیر قانونی دشوار کرده است. اصل ۱۳۹ نیز با مشروط کردن ارجاع دعوی مربوط به اموال عمومی و دولتی به داوری، عملاً فرآیند حل و فصل اختلافات اقتصادی را به روندی دیوان‌سالار و پیچیده تبدیل کرده است که برخلاف منطبق اقتصادی رقابتی است. چنین مقرراتی با افزایش هزینه مبادله، کاهش پیش‌بینی‌شده و ایجاد نااطمینانی حقوقی، فضای سرمایه‌گذاری را برای بازیگران بین‌المللی تیره می‌سازد؛ بنابراین، بازنگری یا تفسیر اصلاحی از این اصول، باهدف تقویت حاکمیت قانون، حمایت از رقابت، شفاف‌سازی حقوقی و کاهش نقش دستوری دولت، پیش‌شرط بنیادین امنیت اقتصادی در بستر حقوقی ایران نیز خواهد بود.

در پایان پیشنهاد می‌گردد با توجه به ابهامات مفهومی و اجرایی برخی اصول اقتصادی قانون اساسی، نظیر اصول ۴۴، ۸۱ و ۱۳۹، ضرورت دارد که یک تفسیر حقوقی تخصصی و نهادی از این اصول ارائه شود تا از بروز تفسیرهای متضاد در حوزه سرمایه‌گذاری، قراردادهای بین‌المللی و مشارکت‌های اقتصادی جلوگیری شود. برای نیل به این هدف، پیشنهاد می‌شود شورای نگهبان با همکاری نهادهای پژوهشی حقوقی و اقتصادی، کارگروهی تخصصی برای تفسیر اصول اقتصادی قانون اساسی تشکیل دهد. این تفسیر باید با رویکرد تقویت فضای کسب‌وکار، رفع موانع جذب سرمایه‌گذاری و تطبیق با تعهدات بین‌المللی کشور تدوین گردد. همچنین، به‌کارگیری نظریه‌پردازی‌های حقوق اقتصادی نوین در فرآیندهای تفسیری می‌تواند ضمن شفاف‌سازی مفاهیم، به توسعه اجماع حقوقی در بین نهادهای حاکمیتی نیز کمک کند. نبود تفسیر تخصصی منسجم از اصول مذکور، منجر به صدور آرای متناقض و ایجاد نااطمینانی در مناسبات اقتصادی کشور شده است. لذا این اقدام باید در اولویت سیاست‌گذاری حقوقی نهادهای عالی کشور قرار گیرد. تفسیر تخصصی و نهادینه‌شده از اصول قانون اساسی، بنیان حقوقی لازم برای اصلاح ساختارهای اجرایی و اقتصادی در جهت تضمین امنیت اقتصادی خواهد بود.

بررسی انتقادی اصول اقتصادی قانون اساسی ... (امیر هوشنگ دهقان و دیگران) ۱۳۹

ملاحظات اخلاقی

در نگارش مقاله حاضر، اصول و قواعد اخلاقی از جمله ارجاع دهی، استفاده دقیق و علمی از منابع در دستور کار قرار گرفته است.

تقدیر و تشکر

از همه عزیزانی که مسیر را جهت تهیه و تدوین این نوشتار هموار کردند، سپاسگزارم.

سهم نویسندگان

نویسندگان مقاله به صورت برابر و مشترک مقاله را به رشته تحریر درآورده‌اند.

تضاد منافع

در این مقاله تضاد منافی وجود ندارد.

کتابنامه

آتشی گلستان، مرجان (۱۳۸۸)، *شرکت‌های خارجی در حقوق ایران*، چاپ اول، تهران: انتشارات بهنامی

اردلانی، کورش (۱۳۹۷)، «جایگاه فعالیت‌های تجاری از منظر قانون اساسی و شورای نگهبان»، مقاله کنفرانسی، نخستین جشنواره تألیفات علمی برتر علوم انسانی اسلامی قم

امام، فرهاد (۱۳۷۱)، «مجموعه مقررات نحوه عملکرد شرکت‌های فراملی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

امام، فرهاد (۱۳۷۳)، *حقوق سرمایه‌گذاری خارجی در ایران*، چاپ اول، تهران: نشر یلدا

ایروانی، جواد و حسینی، سید ابوزر و مرتضوی کاخکی، مرتضی (۱۴۰۰)، «نگرشی قرآنی به مفهوم امنیت اقتصادی و ترسیم نظام آسیب‌شناسی و تأمین آن»، فصلنامه آموزه‌های قرآنی، شماره ۱۸، ۳۳،

۱۹-۳۵

باقری، محمود و رضائی، محمدتقی (۱۳۹۰)، «ارزیابی استراتژی رفتار ویژه و متفاوت در قبال دولت‌های با کمترین سطح توسعه‌یافتگی و در حال توسعه در سازمان جهانی تجارت»، فصلنامه حقوق، مجله

دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۱، شماره ۱

۱۴۰ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۵، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۴

- بزی الری، مصطفی و بزی الری، مصیب و مرادعلی، شهربانو (۱۳۹۹)، «امنیت اقتصادی و نظام حقوقی حمایت از آن»، کنفرانس علوم انسانی و توسعه
- بشارتی خواه، خدیجه و صادق پور، مهدی و بیجاری، جعفر (۱۴۰۰)، «راهکارهای امنیت اقتصادی با محوریت مبارزه با تکاثر طلبی»، ششمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های دینی، علوم اسلامی، فقه و حقوق در ایران و جهان اسلام
- حاتمی، علی و کریمیان، اسماعیل (۱۳۹۳)، حقوق سرمایه‌گذاری خارجی در پرتو قانون و قراردادهای سرمایه‌گذاری، چاپ یکم، تهران: انتشارات تیسرا
- رضایی، محمدتقی (۱۳۹۴)، نظام حقوقی سازمان جهانی تجارت، چاپ دوم، تهران: نشر میزان
- زارع، محمدحسن (۱۳۸۵)، سرمایه‌گذاری خارجی و سازمان جهانی تجارت با نگاهی به وضعیت ایران، چاپ اول، تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی
- عزیزی، محسن و فاطمی، سید مهدی (۱۴۰۱)، «جایگاه امنیت اقتصادی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، مجله سپهر سیاست، شماره ۳۲
- غلامی، مجتبی (۱۳۹۵)، «تحلیل قانون حداکثر استفاده از توان داخلی از منظر مقررات سازمان جهانی تجارت»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه یزد
- فاضلی، میرزا حسین (۱۴۰۰)، «سازوکارهای فقه اسلامی در جهت تأمین امنیت اقتصادی»، دو فصلنامه افق‌های نو در فقه اساسی، دوره: ۹، شماره: ۱
- فتحی، محمد و کوهی اصفهانی، کاظم (۱۳۹۴)، اصول قانون اساسی در پرتو نظرات شورای نگهبان، تهران: نشر سمت
- قلی زاده، احد (۱۳۸۲)، «نگاهی علمی و کاربردی به موانع حقوقی جذب و حمایت سرمایه‌گذاری خارجی»، مجله اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۱۹۴-۱۹۳
- کلاته، علی (۱۴۰۲)، «تأثیر نظارت تقنینی شورای نگهبان در تأمین امنیت حقوقی شهروندان»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری
- هندی، سید اصغر (۱۳۸۶)، «بررسی تسری شروط اصل ۱۳۹ قانون اساسی به اموال شرکت‌های دولتی»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۶۱
- ویژه، محمدرضا (۱۳۹۶)، مبانی نظری و ساختار دولت حقوقی، تهران: انتشارات جنگل